

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ ХІХ СТ.

С.О. Гусев, ВЛ. Косаківський

ТРИПІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ У М. ВІННИЦІ

Про ранньотрипільське поселення у Вінниці (Вінниця-1), яке розташоване на пагорбі ліворуч мосту на Старе місто, науковцям було відомо ще з кінця 1960-х рр. Вінницький краєзнавець А.В. Кучерук зібрав першу колекцію старожитностей з цієї пам'ятки, однак місцезнаходження переважної більшості матеріалів невідоме. Окремі знахідки потрапили до фондів Національного музею історії України у м. Києві. Зокрема, це шліфована сокира з блакитно-сірого непрозорого крапчастого кременю, що має дещо асиметричну трапецеподібну форму і дугоподібне лезо¹. Неодноразові обстеження поселення Вінниця-1 у 80-90-х р. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. проводилися археологами Вінниччини, в тому числі й авторами публікації. Встановлено, що трипільське селище розташовувалося на північно-західній частині високого (30-40 м над теперішнім урізом води) пагорбу лівого берега Південного Бугу. Загальні розміри пам'ятки визначити неможливо, оскільки більша частина культурного шару наприкінці ХІХ ст. була знищена гранітним кар'єром. Суттєвих ушкоджень поселення зазнало й від прокладання заглибленого провулку (тепер вул. Петровського), від розбудови садиб місцевих жителів та від облаштування на поселенському пагорбі кладовища. Нині тут планується будівництво церкви.

Під час досліджень північних околиць пам'ятки у стінці кар'єру виявлено залишки невеликого заглиблення, заповненого керамікою, кістками тварин, крем'яними знаряддями праці та шматочками деревного вугілля. Рештки трипільського наземного житла у вигляді шару обпаленої пласкої (5-7 см завтовшки) глини з домішками піску і невеликої кількості половини, що залягав на глибині близько 0,5 - 0,7 м від сучасної поверхні, знайдено з південно-західного боку поселення, у зрізі заглибленої частини вул. Петровського, навпроти будинку № 2. Таким чином, правомірно стверджувати, що поселення було забудоване наземними спорудами спрощеної конструкції, на що вказує наявність лише одного шару глиняної обмазки, в той час як залишки більш досконалих у конструктивному плані будівель з пізніших трипільських поселень Середнього Побужжя залягали, як правило, у два-три шари різноякісної обпаленої глини². Можливо, на поселенні існували й заглиблені житла.

З-під обмазки будівлі та зборами на поверхні добуто близько сотні фрагментів кераміки. Посуд виготовлявся із суміші погано просіяної

глини, піску і крупного шамоту. Черепок мав темнокоричневий або сіруватий колір, випалений посередньо. Серед форм, як вдалося встановити, переважали невеликі широкогорлі горщики з погано спрофільованими вінцями, неорнаментовані сферичні покритишки зі злегка відігнутим нижнім краєм і сферичним верхом. Знайдено маловиразні фрагменти "біноклів". Вінця та плічка посудин прикрашалися заглибленим орнаментом у вигляді ланцюжків вертикальних глибоких вдавлень округлою паличкою. Окремі горщики мали канелюри по усій поверхні тулуба. Серед інших артефактів трапилися уламки крем'яних ножевидних пластинок, скребки на відщепках, кістки тварин без ознак виробничої утилізації.

Досі невідоме на території міста ранньотрипільське селище виявлено авторами в ході археологічних розвідок 2003 р. на території приватних садіб №№ 60 - 70 по ліву руку вул. Кармалюка (Вінниця-2). Як і у попередньому випадку, антропогенний чинник видозмінив місцеву топографію і суттєво пошкодив культурний шар пам'ятки*. Безпомилково можна стверджувати, що поселення розташовувалося на невеликому мисоподібному підвищенні лівого берега Південного Бугу, що здіймалося на 5-10 м над рівнем води. Ліворуч від поселенського пагорбу знаходиться гирло річки Віннички.

Серед підйомного матеріалу трапилися фрагменти широкогорлих горщиків, виготовлених з погано просіяної глини, піску, жорстви та товченої черепашки. Вінця посудин злегка відігнуті назовні, стінки швидше конічні, а деякі денця були увігнуті всередину. Кераміка мала I темносірий і світлокоричневий колір. Випал посередній. Згладжена поверхня посудин прикрашалася заглибленнями у вигляді смуг вузьких борозенок з округлими ямками посередині, ланцюжками дрібного зубчастого штампу, спіралеподібними закрутами, облямованими округлими ямками, серіями ламаних прокреслень на плічках. Подекуди заглиблення заповнювалися білою пастою. Трапилися черепки з широкими, але неглибокими канелюрами, оконтуреними зубчастим штампом. З цього поселення походять також кістки тварин без слідів утилітарного використання. Виробів з кременю та інших категорій знахідок не виявлено. Загалом, археологічний матеріал дозволяє віднести обидва поселення до найпізніших фаз етапу АІІ - початку етапу ВІ Трипілля

Підйом води у Сабарівському водосховищі, утворення о. Кемпа та облаштування набережної унеможливають точно визначити розташування поселення відносно колишнього річища Південного Бугу та гирла р.Віннички.

(Кукутені AI) (рубіж V-IV тис. до н.е.). Трипільцям добре відомо, що зазначений час у басейні Південного Бугу існували поселення борисівської групи. Дійсно, навіть скупий археологічний матеріал з Вінниці-1 та Вінниці-2 вказує на певну хронологічну близькість поселень з Печерою³, Плисків-Чернявкою⁴ і Борисівною⁵. Ця часова близькість проявляється, перед усім, у схожості одного з найпоширеніших типів посуду – горщиків з невиразно спрофільованими вінцями. Багато аналогій, особливо з Печерою, спостерігаємо у декорації кераміки відтисками круглою паличкою. Обопільно присутній своєрідний канельований посуд із зубчатим штампом, трапляється інкрустація заглибленого орнаменту білою пастою. У той же час серед матеріалів обох вінницьких поселень не знайдено кераміки з пофарбованими червоною вохрою полями між заглибленнями і, що головне, відсутній (не виявлений) посуд, прикрашений широкими стрічками та волотами з 2-4 борозенок, що спіралеподібно або S-подібно покривають увесь тулуб. Натомість у Вінниці-2 маємо фрагменти посудин, оздоблених комбінаціями трикутників, утворених з рядів паралельних широких борозенок. Це схиляє до думки про присутність певних архаїчних рис, відомих за матеріалами середньобузьких ранньотрипільських поселень типу Тростянець⁶, Сабатинівка II₂ (майданчик З)⁷, Гренівка⁸ та інших, що передували борисівській групі. Дослідник раннього Трипілья В.Г. Збеневич звернув увагу на відсутність джерел, які дозволили б з упевненістю визначити тип пам'ятки, що змінив Гренівку. В усякому разі між поселеннями типу Гренівки і переходом до початку розвинутого Трипілья на Південному Бузі є певна хронологічна лакуна. Фахівець висунув припущення, що такий перехід може представляти поселення Тростянець, матеріали якого, нажаль, належним чином ще не опубліковані⁹. Вочевидь, обидва описаних вінницьких поселення також належать до зазначеного перехідного часу Трипілья AI - VI, але вони дещо відмінні від Тростянця і це становить особливий науковий інтерес у плані вивчення історії трипільських племен у Середньому Побужжі. Якщо спробувати порівняти між собою Вінницю-1 та Вінницю-2, варто зазначити їх нетипове для раннього Трипілья територіальне сусідство - менше 1 км. Певно, поселення Вінниця-2 існувало дещо раніше, ніж Вінниця-1. До такого висновку спонукають не тільки окремі відмінності у кераміці, а й топографічні особливості. Як уже зазначалося, поселення Вінниця-2 облаштувалося на невисокому похилому мисі у гирлі р. Віннички (подібно до Плисків-Чернявки), тоді як поселення Вінниця-1 займало високий пагорб, справжнє "замчисько", "городище", топографічно схоже до місцезонашування Борисівського або Печерського поселень.

Враховуючи усі викладені факти, а також зважаючи на недостатність матеріалу, поповнення якого через руйнацію обох пам'яток

практично неможливе, ми лише попередньо визначаємо відносне хронологічний час їх існування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Якубенко О.О., Панченко Ю.В. Випадкові знахідки доби енеоліту - раннього залізного віку // Археологічні відкриття в Україні 1998-1999 р. - К.,1999. - С 57;
2. Гусєв С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н.е.,-Вінниця, 1995. - С.71-84;
3. Черныш Е.К. Многослойный памятник у с.Печора на Южном Буге // АСГЭ. - 1959.-Вып. 1.-С.166-206;
4. Радієвська Т.М. Поселення доби міді - раннього заліза поблизу с. Плисків та Чернявка Вінницької області // Археологія. - 1989. - № 4. - С 82-91;
5. Біляшівський М. Борисівське городище // Трипільська культура в Україні.- К.,1926. - Вип.1. - С 1-7; Радієвська Т.М. Багатошарове поселення Борисівка на Вінниччині (до сторіччя відкриття пам'ятки) /У Музей та його колекції; Тематичний збірн. наук, праць. - К., 2003. - С 18-34;
6. Малинковская Т.В. Раннетрипольское поселение Тростянец на Южном Буге // 150 лет Одесскому археологическому музею: Тез. докл. - К., 1975. - С. 53.
7. Даниленко В.М., Макаревич М.Л. Дослідження на П Сабатинівському ранньотрипільському поселенні в 1949 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. - 1956. -Т.6. - С 134-144;
8. Макаревич М.Л. Середньобузька експедиція по дослідженню пам'яток трипільської культури // АП. - 1952. - Т.4. - С. 89-95;
9. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на Украине. - К., 1989. - С. 134.

А.М. Тростогон

ДО ПИТАННЯ ЗАСНУВАННЯ М. ВІННИЦІ ТА ПОХОДЖЕННЯ ЙОГО НАЗВИ

Історія Подільського краю, заснування в ньому населених пунктів, походження їх назв привертали увагу дослідників минулих століть і, як свідчать сучасні публікації, цікавлять краєзнавців досі.

Джерела, котрі дійшли до нашого часу, не дозволяють повністю і всебічно відтворити давню історію Поділля, особливо в період монгольського владарювання, оскільки активне літописання часів Данила Галицького припиняється на початку XIV ст., тобто в момент появи литовських князів. З другої половини ХГУ ст. подільська земля приходить у зіткнення з

Великим князівством Литовським і знову привертає до себе увагу літописців.

Литовський літопис видавався двічі; Даниловичем у 1827 р. за рукописом Супрасльського монастиря і Поповим у 1854 р. за так званим Уваровським списком.¹ Обидва цих списки мають між собою чимало відмінностей.

Більш пізній літопис Биховця містить, як і видання Попова, важливі і правдиві відомості про Поділля. Деякі вчені XIX ст. вважали, що існував Подільський літопис, але про це даних немає. З вище зазначених джерел

компілятори створили обширні екскурси. Письменники розділили їх на два табори: литовський і польський. Ігноруючи відомості литовських літописів, польський автор Длугош неухильно проводив свою необгрунтовану версію про підпорядкування Поділля Польщі з 1340 р.² У 1340 р. Казимир Польський справді зайняв Поділля, але польської колонізації тоді не було: територія краю не була навіть звільнена від татар.

У часи панування Орди Вінниця як місто ще не існувала. З ярликів кримських ханів відомо, що лісостепова зона Правобережної України була поділена на 5 територій: Подільську, Кам'янецьку, Брацлавську, Сокальську і Звенигородську тьми.³ Правила на той час подільським краєм три монголо-татарські князі: Кутлучуб, Хаджибей і Дмитро. Крізь центри вище зазначених територій проходив старовинний торговий шлях, один з тих, що здавна з'єднували Схід з Європою. Вінниця теж виникає біля переправи торгової дороги через Буг. У давніх актах цю дорогу називають "вінницьким гостинцем" - від слова "гість", яким в давнину називали закордонних купців.⁴

Поступовий розпад Золотої Орди призвів до перетворення Поділля з середини ХГУ ст. на самостійний татарський улус. Спочатку татари допомагали литовцям у боротьбі проти Польщі, але пізніше польському королю вдалося перетягнути татар на свій бік. Після цього починається війна князя Ольгерда з Подільською Ордою.

У 1362 р. він звільнив Київ, в якому татари панували більше ста років. В цьому ж році його війська пішли на подільську землю, спустошену загарбниками та мором, що прийшов з Росії і лютував на українських землях.⁵

У запеклій битві біля притоки Південного Бугу річки Сині Води князь Ольгерд розбив монголо-татарські полчища. Сам продовжив свій похід далі, а землі в середній течії Південного Бугу передав для правління своїм чотирьом небогам: Юрію, Олександрю, Костянтину, Федору, батько яких Коріат тримав Новгородок-Литовський. Ці події і вирішили подальшу долю Поділля. Літопис стверджує, що коли брати Коріатовичі почали правити нашим краєм, тут не було жодного міста чи значного поселення -ані рубленого, ані кам'яного.⁶ Для оборони від татар литовські князі розпочали військову колонізацію,- попереду мирних поселень виростали замки.

Вінницький замок, збудований Коріатовичами у 40-50-х рр. ХІУ ст. у Старому Місті на лівому березі Південного Бугу, не зберігся. Як і більшість фортець України, Вінницька зводилася в умовах татарських наступів на подільську землю, що стояла на перешкоді загарбникам у їхньому прагненні заволодіти західноукраїнськими просторами, і звідти нападати на Польщу. Крім цього Вінниця розташовувалася поряд із так званим Чорним шляхом - дорогою кримських татар вглиб Поділля. Напади

